САНА ОЛОХ

ХАҺЫАТ
1931 СЫЛ АЛТЫННЫЫ
15 КҮНҮТТЭН ТАХСАР

№ 107 (7336) ● 1992 сыл. Баалҕан ыйын 5 күнэ. Субуота ● Сыаната 80 харчы.

Российскай Федерация Конституциятын барылыгар Саха Республикатын этиилэрэ

Саха Республикатын этиилэрэ, күннүгүн, барыс федеративнай тарыллыы уонна государственнай былаас систематын бөҕөрүүстэрин иэдэс баҕаныыларыгар сыһыаннаахтар.

Российскай Федерацыа «ханнаргэ» тутуулаах Конституциятын ырытан оҥорор түҥуган принципиальнай өрүүнэн сыыһа концепциятын сыыппан барыны оҥорор үлэ былаан тухары Конституция барылын уонсай итиэннэтэрэ сайдыан таһаарылыннылар. Россиятааҕы обществоо түбэспит политическай, социальнай-экономическай уонна ой-санаа өрүүнэн кризистаах дириҥэ уонна далааһына Российскай Федерация забах ыччатаах воруота кризис уруугуттан тахсарыгар ыстах кэм историческай түҥуоҕэ баар буолуохтаахтар эрэйдээх. Ол иһин Российскай Федерация Конституцията быстах кэм Конституциятын буолуохтаах. Итиннэ кэлэн суоттаммыт ба Конституция олохха тарыы учуоттуур уонна Российскай Федерация демократическайдык сатыыллыытыгар үчүйдиҥ сабыдыалдыыр ыахтаах. Барылы ырытан оҥоруу кэмигэр федеральнай территориальнай принцип киэр ыгыллыбыт «сирдэр» идеялара ыыпыллыыбатаҕа. Ол да буоллар, эти идея тиҥэх ирдэнигэ, дьиҥнээх, киэн саба илдьэ хаалларыллыбыт. Барылы ырытан тороччулар арааһа бинэх субъектэртэн: государство-республикалар, национальнай-территориальнай, ону тэҥэ административнай-территориальнай тэриллиилэртэн баар Российскай Федерация историческай өрүүнэн коллективнай олохсуйбут сатыын кэм дааны суоттуохтарын баҕарбат. Ити уратыны маанын субъект хас биирдии көрүүгүн конституционнай-правовой аналын суругун суурайыыга, республикалар государственнай аналы турыннарыы нам татыыта тиэрдэр.

Федеративнай дуогабар болаһыыныылара, быһаарыы ылыыллыыбытын үрдүнэн, барылга сиэтэ суохтуу этиллибиттэр уонна текстаа биллэрбэстэр туораанныыллыбыттар.

«Федеративнай тэриллии» диэн тэрдүс түҥүмэх Российскай Федерация уонна кини составыгар баар субъектар икки эрдэлэрэ ааҕыы сыһыаннаныылар. Бириэмэттэн ыла Федеративнай дуогабарта олоҕуран оҥоһуллаллара учуоттаан хаттаан оҥоһуллуох туустаах. Итиннэ сибэкпэт бу түҥүмэх манныгы тус-туспа бастардаах буолуохтаах. «Российскай Федерация — федеративнай, суверенный государство». «РФ составыгар баар республика — суверенный государство». «Кырай, уобалас, Москва уонна Санкт-Петербург куораттар РФ составыгар». «Автономнай уобалас, автономнай округ: РФ составыгар». Ити бастарга, уопсай балаһыанньалартан ураты, 1992 сыл күлүүн тутар 31 күнүгэр түҥэрсиллибит үс Федеративнай дуогабар бүүгүнүү хаалларилиэхтээх туустаах.

Итиннэ таһыаан, Федеративнай дуогабар тиэсигэр олоҕуран, Конституция барылыгар республикалар государстволарыгын буоллаллар, оттон сир, сир анна, уулар, атмосфера салгына, тыырар тыыннах уонна үүнээйи айтэ, атын айылҕа объектара туһаанныах республикалар норуоттарын баайдарыгын-дуолларыгын эрэ буолбакка, ону аайан бас билиилэриигэ буолаллар диэн чинчэтэр ааҕа.

Бырайыык быһыытынан, суверенный республикалар парламенна, Федеральнай мунньахтан представителлиилэр. Ол тыыннаах бэрэн оҥоо киниилэрэ быраактара хаалтаҕа, ааҕыах, өрүт ороҕо бэриллэр. «Российскай Федерация сокуоҥу таһаарар үрдүкү органын палаталарыттан биирдэстэригэр Российскай Федерацыаҕа баар республикалар, автономнай уобалаастар, автономнай округтар представителлэриттэн иистэлэр 50 бырыыынарыттан итиэннэ суоҕа бэриллиэхтээх» диэн Федеративнай дуогабарга сыныырыллыыбыт ураты боростуоруйа аналын этиллэн турар эбит.

Федеральнай мунньахха үрдүкү палата анал турутун биэриэх баараа. Оннооҕор биир өрүүнэн суверенный республикалартан, автономнай уобалаастартан — уонна автономнай округуоктартан итиэннэ атын өрүттэн административнай-территориальнай тэриллиилэртэн представителлэр уопсай ахсааннарааннаах буолуохтаах туустаах. Итиннэ эрэ түбэлтэҕэ приоритетность принципын уонна ааныах өрүттэр бэрэстэбилэрин мастыыланыыларын хаалчыйыахха сөп.

Государственнай дума — альын палата — Федеральнай мунньах депутаттарын ахсааннарын саҥа депутаттаах территориальнай округуктарынан быһыытар данар.

Былаас ситэриллэрэ органнарыгар Российскай Федерация Президенигэр федерация сэбиэтэ тэриллэрэ киирэр, онно Российскай Федерация составыгар баар республикалар Президенигэр эбэтэр атын үрдүкү дуоһунастаах дьоннорго киирэхтэр эбит. Президентскай структураҕа республикалар представителлара олох да суохтар.

Российскай Федерацыа Конституционнай Суут, государство федеративнай характердаах эмиэ кэр дорҕоохтоох. Ол иһин Российскай Федерация Конституционнай Суутуга Российскай Федерация составыгар баар республикалар представителлэриттэн аналлаах мастыыламмыт квотаны көрөр наадалаах.

Российскай Федерация Үрдүкү Сүүтүн составыгар республикалар ааныыталар судьуйалар талыллыахтаахтар.

Российскай Федерация Конституциятын барылы федеративнай тэриллии туһунан тэрдүс түҥүмэҕэ Саха Республикатын этиилэрэ туспа киллэриллиэхтэрэ.

Российскай Федерация саҥа Конституциятын барыла, быйыл кулун тутар 31 күнүгэр илии баттаммыт Федеративнай дуогабар бу күннэргэ «Кыым», «Якутия» хаһыаттарга уонна «Саха сирэ» хаһыат анал сыһыарыытыгар бэчээттэниилэр. Конституция барылын балаһыанньаларын дьоҥҥо ойдөтөр уонна ону дьүүллэһэр сыалынан итиннэ икки документаны тэҥнэтэ бэчээккэ таһаарарга быһаардылар. Республика Үрдүкү Сэбиэтин Президиума Үрдүкү Сэбиэт секретариата информацияҕа, общественнай ой-санааны үөрэтиигэ уонна билгэлээһиккэ, оку тэҥэ законодательствоҕа отделларын дьүүллэһиннэрэ кэмигэр киирбит балаһатааһиннэрэ итиннэнэ этиилэрэ түмэн алтыныы 1 күнүн аһарбакка Президиумҥа киллэрэллэригэр сорудахтаата.

Маны таһынан «Саха сирэ» хаһыат балаҕан ыйын 1 күнүнээҕи №-гэр Российскай Федерация Конституциятын барылыгар Саха Республикатын этиилэрэ уонна республика Үрдүкү Сэбиэтин Председателэ К. Е. Иванов олору быһаарар ыстатыйата бэчээттэниилэр. Республикаттан чопчу хаанын этиилэр киирэллэрин аҕаалчы итиэннэ билиэҕэ. Бүгүн биһиги К. Е. Иванов ыстатыйатын бэчээттиибит.

(«Саха сирэ» хаһыаттан)

„Дьулурҕалар“ аатталарыгар дьүөрэлээхтэр

Быйыл саас «Чурапчы» совхоз Түөйэтээҕи отделениета былыргы колхоһун аатынан «Дьулурҕа» коллективнай предприятие буолбуута. Олохтоохтор салайаччыбан тахсарыгар эргиэн тэриллэриэхтэр ор сылларга үлэлээбит Николай Ильич Монастыреву көрдөспүттэрэ. Ону быһа тыммакка тахсан үлэдиэхэмсыы сылдьар.

«Дьулурҕа» хаһаайыстыба быйылгы күүх быйаҥ күрэҕэр үс оттуур звенону туруоран үлэлэтэр. Уопсайа 430 тонна дорохххой аһылыгы бэлэмниир соруктаахтар. Маннааҥы алаастар курааннаахтар, сайын бастакы ангарыгар дуоҥа суох оту ылан, тэтим быстаан эрэ. Кэлин элбэх сылдьаах оту ыспыт Дьуорумукулара өрбөҕүн да буоллар, балачча үүтэн, оту сиэ ылбыттар. Маны таһынан Дьуоҕа диэн уруокута аҥдылыыр күөллэрэ бадараанан эрэ хаалар курдук уолан, оту сиэ тэппит. Онон күүөрү ыахтарын ылбыттар. 20 гектар иэнэах баһыыҥа эбиэс ыһыылаахтарын оттуу былан эмиэ эбии тыммыттар.

Бу энэр Григорий Егорович Дьячковскай звенота биир «Беларусьтаах», икки ат мунньардаах үлэлиир. Кэлиилэр, бурдуку киллэрбэккэ туран, 70 тонна дорохххой аһылыгы бэлэмниир соруктаахтар. Бүтүннүүнэн охсууларын бүтэрэн, үлэлэрэ үмүрүйэрэ бу кэлбит. Ол эрээри киһилэрэ тиийбэт буолан, хабиннилэрэ хаалан иһэр эбит. «Халлаан туран биэрдэр оппутун чөмчөтөн, күрүөлэн, үлэбитин түмүктүө этибит», — дэһэллэр отчуттар. Манна төһүү үлэһиттэриттэн коллективнай предприятие рабочайдара Константин Семенович Федоров, Иван Васильевич Мекаров, Иван Семенович Михайлов буоллаллар.

— Кыайар-хотор уолаттарбытын Намҥа ыыппыттара, биһиги сырыыны кыайбат өртүбүт хаалан оттуу сылдьабыт, — диэн төһө да кэриэйидэллэр, үлэлэрин түмүгэ атыны кэтэнар. Ходуһаҕа сүүһүнэн бутул бачыгырабытын көрөн олорон үлэни кыайбат дьон эбит диэн дуо? Былааннарын толорор биэ эрэллээхтэр. Кэбистэхпитинэ эссе 60-са тоннаны эбиннэхпит даһэллэр.

Намҥа «Дьулурҕа» коллективнай предприятие икки звенота оттуу сылдьар. Григорий Семенович Куличкин 200 тонна оту булар соруктаах үлэлиирхамныыр. Кини кэннитэн хомуллан барбыт Руслан Михайлович Новгородов 100 тоннаны соҕотуоннаалыахтаах үөг. Намнар бу күннэргэ эбии 110 онно оту соҕотуоннаалаабыттар. Тэтимнэрин ыыытыбатахтарына нэдиэлэҕэ 30 тоннаны хабиһан, престэн ыыллар эбит.

Маны таһынан Чурапчы чаҥаҥар баар баһыыбаларын үүнүүтүн хомуйан 50 тонна сиилэс укпуттар. Маннык 150 гектарга эбиэс ыһыллан турар. Бу күннэргэ ону хомуйа киирэллэр.

Бу күннэргэ тэтюн быстаардыыбатахха, былаан туолан да хаалыан сөп эбит. Бу чаһынайдар уонна баһынайдар отторуун аахсыбаҕа туран. Кыстыыка балэм туһунан ыйытыыга предприятие салайаччыта маннык хардарар:

— Үлэһит илиибин барытын оҥоо туруоран баран сылдьабын. Кэлдилэр да, барыларын кыстыыка балэмнэнии үлэтигэр туруоруом. Саҥа оскуолабытын ситэрэн-хоторон үлэҕэ киллэрэрбит эмиэ баар. Учуутала үөрэх салаата быһаарыах буолбута. Оскуола дьиэтин дагыы халыҥата кутуохпут, кыраасканалыыр үлэлэр бааллар. Хаһаанаҕылатыахпыт. Манна, сүрүннээн, оскуола, детсад, күлүүн үлэһиттэрэ түмүллүохтэрэ.

Эмиэ «Дьулурҕа» ыанныыксыттара саҥа сайылыкка тахсыахтара диэн кэпсиир салгыы Н. И. Монастырев. Бу күннэргэ ыаннык ферма Дьаарыллаттан Кытакыга отордуу кестут. Төбө да от уута тардан эрдэр, түөрт ыанныыксыт 14-түү ыахтарыттан 4 центнертэн тахса үүтү ыы олороллор эбит. Ыанныыксыттар кэнсиилэриттэн, сайыгы ыйдарга ыам намтаанына таһаарыллыбатах. Онон былаан туолар чинчилэммит. Мин сылдьарбар ферма старшайа Николай Никитич Беляев суһал наадаҕа куораттаан хаалбыт эбэ. Онон ыанныыксыттартан иккис сылын үлэлиир Александра Сновешниковаҥы корсөн кэпсэттим, Сотору дьүөгэтэ Анастасия Монастырева Түөйэттэн суос-сатыы ыамыгар тиэтэйэн кэлэн, сонуннарын үллэстэ тиэтэйдилар. Ыанныыксыттар биирдэ 2, биирдэ 4 тыыныынча абаанса ылбыттарыгын бүппүттэр. Дуогабар эмиэ диэн түөрэгэбэтэхтэр. Онон үлэлиирбитин эрэ билэбит дэһэллэр.

Ыахтара тоҕо аҕыйаҕын ыйытыыллар пайбытын эрэ холбоон предприятие буолан олоробут дэһэллэр. Кыра сүөһүлэрэ хаһан төрүөх биэрэн уубаан-таныйан баралларын кэтэһэргэ үөн буолуо да, онуоха диэри, баҕар, оҥдьылларбыт эрэйиэхтэрэ диэн саныыгын.

Бу уустук кыстыгы барыы биир киһи курдук үлэлээн-хаамсаан туоратахха, куоххэ үчүгэймит киһи саныыта сайдан, толкуйа ыаҕас буолуо турдаҕа. Ол да иһин «Дьулурҕалар» аатталыы курдук дьулуһан туран оттуулар-мастыыллар, олохтоох уйгутун бэйэлэрэ уһаналлар.

Н. МОНАСТЫРЕВ.

„КОММУНЭНЕРГО“ ҮЛЭҺИТТЭРИГЭР

„Коммунэнерго“ предприятиэ бигэ коллективы этиэр туһугар оройуон палата анал уураахтыы бу тэриллэ үлэһиттэр какка чинчэтиллэрэ. Ол быһыытынан, холобур, лесопункт үлэһиттэрэ оттук маһынан олохтоомут ньормаҕан быстакка хаалчыыллар. Комбинат кинилэр хамнастарын барытын ыл ахсын утары харчыгын биэрэр буолуоҕа. Уураахха предприятие дьиэ туттуон баҕалаах үлэһиттэригэр Чурапчы с. кинигэр уһаайба биэриллэригэр, бу тэриллэ үлэтин уратыларын учуоттаан оройуон кинигин туһугар кэлим оттуур сир аныылларыгар туһаанныах салайаачылар сорудахтаныылар. Итиннэ тэҥэ үлэһиттэрэ оттук сезонун кэмигэр аһылык эбии ньормалара, сезон түмүгүнэн бастыыгнары көҕүлүүргэ анаан табаар фондалара көрүлүөнүүлэр.

„КОММУНЭНЕРГО“ ҮЛЭҺИТТЭРИГЭР

„Коммунэнерго“ предприятиэ бигэ коллективы этиэр туһугар оройуон палата анал уураахтыы бу тэриллэ үлэһиттэр какка чинчэтиллэрэ. Ол быһыытынан,

ОЛОҔУН БЭЛИЭ ТҮГЭННЭРЭ

Эрэкутунан Мэнгэ улууһун Бахсы баһыынаҕэр 1912 сыллааххаа балаҕан ыйын 7 күнүгэр быстар дьаданы ыалдьа төрөөбүт. Хорооччу улаатан иһэн төрөөбүт-үөскээбит Холбоолоҕор отутус сыллардаахха колхоһу уонна баһылыкка комсомольскай ячейканы тэрийэн председателинэн, секретарынан үлэлээбит. Ол сылдьан бинир дойдуваара, оччолорго Саха драмтеатрын директора Тарас Павлович Местников сүбэтинэн, көмөтүнэн театрга үлэлии киирэр.

Театрга үлэлии кэмигэр Москваҕа саха бастакы студиита аһыллар. Онно 1932—1936 сс. үөрэнэн, сахалартан бинир бастакынан үрдүк үөрэхтээх артист буолар. Үөрэҕин кэнниттэн 1964 сыллааххаа диэри П. А. Ойуунускай аатынан Саха государственнай драматическай театрыгар драма артиһынан дьаныардаахтык үлэлиир. Ол быыһыгар Аҕа дойду сэрэнитигэр хорсунуук киирсэн Кыһыл Сулуус орденнаах, хас да медаллаах дойдутугар этэҥнэ эргиллибитэ.

Кини кэргэнэ Саха АССР үтүөлээх артистата Парасковья Семеновна Петрова эмиэ ити театрга ооньуур этэ. Саха дьахталларыттан бастакынан сценаҕа уол оҕолор образтарын оонньообута. Парасковья Семеновна 53 саастааҕар Степан Ефремов «Инибин» драматыгар уонун эрэ аастыт саастаах Бэстилиат диэн уол образын, уруккутун курдук, чаҕылхайдык оонньообута. Киннэхэ махтанан көрөөччүлэр сага аллайан дохсуннук ытыс таһыммыттарын билиннэ диэри бу баардыы өйдүүбүн.

Ньукулайдаах Боккуойа олус иллээх, байа-бэйэлэрин толорсон биэрэр, ҥирдэ күүскэ саҥарсыбатах дьиҥнэ үчүгэй ыал этиллэр. Кинилэргэ хоммут, ыалдьыттаабыт кыһы сахалыы сиэринэн сылаас хойуу чэй иһэрэ, истин сэһэнэ-сэпсээнэ истэрэ. Олус ыалдьытымсах, аймаҕымсах буоланнар хоноһото суох хоммут түүннэрэ, бука, аҕыйах буолуо. Кириллэр үс уол оҕоломмуттара. Олортон соҕотох Минтэй хаалан, Дьокуускай куораттан пароходствоҕа инженериэн үлэлиир. Кэргэнэ библиотекарь, икки кыыс оҕолоохтор.

Николай Дмитриевич сыныйана диэн аттаан соҕуруу олус тиэстибэтэх кыһы. Хата, ол оннугар уоппускатын ыллаҕына төрөөбүт Бахсытыгар сыныйанаҕа. Дьоно кэпсиллэриэн, Туймаадаа үрдүгэр үүммүт соҕотох добун тиит анныгар олорон суруйара үһү. Ол тиит Ньукулай өлүөн бинир сыл иннинэ, 1963 сыл сайыныгар, тостон үрэхха төбөтүнэн умса түспүт. Ону Дүөлү диэн эбэттэн балыктаан иһэн эйэ аймаҕынаан сылгыһыт Петр Иванович Слепцовтуун кэрбүттэр. «Тиитим сууллубут—иэдэн буолбут. Тоҕо баҕас күһаҕанай»,—диэн баран Ньукулай дойдуорэн турбут. Ити ытык тиит төрдүгэнэ билигин дьаҥы Ньукулайы саныатар. Боккуойалаах Ньукулай ол тиит турбут сириттэн олох чугас тойго кэккэлэһэ көмүллэн сыталлар.

АРТИСТ

Саха театральнай искусствота сайдарыгар Чурапчыттан үүммүт артистар олус улахан оруоллаахтар. Чуоллаан, Бахсы нэйилиэкиттэн эбэх артист тахсыбыта. Дмитрий Ходулов бахсыларга ыыппыт суругар маннык этиллэр: «Эйиги нэйилиэкиттэн саха театральнай искусствотын төрүттэбит, тэрийбит Тарас Местниковтан саҕалаан театр сүрүн күүһэ, сиһэ буолбут драмартистар, солистар, үгүччүгүүһүттэр үөскээн тахсыбыттара. Биһигинн барыбытын, туспаан эттэхха, бу миигин Тарас Павлович артист оҥорбута. Ол иһин эйиэхэ төлөбүн төгүстөбүн».

Т. П. Местников Саха драмтеатрын директордыыр кэмигэр төрөөбүт Бахсытын нэйилиэкиттэн РСФСР уонна Саха АССР народнай артистара П. М. Решетников, М. Д. Слепцов, Саха АССР искусстволарын үтүөлээх деятэлэ Н. Д. Слепцов—Туобулаахап, Саха АССР үтүөлээх артистара А. С. Слепцов, Д. Г. Баранкова, Саха АССР культуратын үтүөлээх үлэһитэ М. А. Решетников уо. д. а. үүнэйдэн тахсалларыгар төһөлээх нолоҕунун тохпута буолуой? Маннык дьон бинир түөлбэттэн үһүлү ыстанан тахсыбыттара садах түбэлтэ.

Николай Дмитриевич артист быыһыытынан балачча киэҥник биллэр. Үөһэ этиллибитин курдук, А. В. Лунаачарскай аатынан Москваҕаҥы театральнай институт иһиннэ аһыллыбыт саха бастакы национальнай студиятыгар ситиһиллэхтик үөрэммитэ. Студиялы бүтэрээччилэр дипломнай үлэлэригэр үс пьесаны туруоран оонньообуттара. А. Островскай «Этиҥнээх эрдах» аймыныытыгар Николай Слепцов-Борис оруолун толорбута. Студия уус-уран салайааччыта Константин Тупоногов «Саха театрын түһүнан» диэн ыстатыйатыгар олус иһирэхтик суруллубут икки түгэн быһа тардан билиһиннэрэбит. СССР народнай артиһа Леонид Леонидов спектаклы көрөн баран: «Оннооҕор МХАТ туруоруутугар эбэх итэҕэстээх буолааччы. «Этиҥнээх ардах» курдук уустук аймныыны сахалар маннык туруоруохтара эрэ дии саныабатаҕым»,—диэбит. Студия уус-уран салайааччыта бэйэтэ: «Биһиги студеннарбыт төрөөбүт сахаларын тыла кыһы эрэ барыта өйдүүр искусство тылынан буолан барбыта»,—диэн суруйар уонна Марк Слепцов—Дикой, Николай Слепцов—Борис, Афанасий Петров—Кудряш, уо. д. а. оруоллары үчүгэйдик толорбуттарын чорботон бэлиэтиир.

Николай Слепцов Саха театрын сценатыгар сүүсчэкэ обраһы айбыта. А. Софронов «Таптал» драматыгар Сис Сэмэнии, Суорун Омоллоон «Күөх Көппө» комедиятыгар Туруору, Т. Сметанин «Ньургуһун уонна Лоокуут» драматыгар Мардьаанай, С. Ефремов «Лэкиэс» комедиятыгар Намылы Уйбаан, И. Находкин «Улахан доҕор» аймныытыгар Хараҕа Суох Наһаар образтарын ситиһиллэхтик арыйбыта. Н. Д. Слепцов саха театральнай искусствота чэлгиһэ сайдарыгар олох эдэр саайыттан кылааты киллэрсибит ураты дьоҕурдаах, дьүккүөрдээх үлэһит буоларын айар үлэтин атын орто эмиэ туоһулуур.

ДРАМАТУРГ

Николай Слепцов 17 саастааҕар «Абыраам аҕабыт» диэн пьесаны суруйан республика конкурсуугар иккис биириэмнийэни ылар. Ол кэнниттэн сотору буолаат «Биһиги кыайдыбыт» диэн иккис пьесатын суруйар. Ити пьесалары оччолорго сир ахсын кулууптарга туруораннар, эдэр автор аата-суола иһиллэн барбыта. Бинир дойдулаахтара кэпсиллэриэн, кини пьесалары туруоран, сүрүн оруоллары бэйэтэ оонньуура үһү. Дьэ ити кэмтэн саҕалаан айар үлэ улаатыннаах үһүн суолугар турузумута.

Н. Д. Слепцов Саха театрыгар үлэлии сылдьан саҥаттан-саҥа айымныылары суруйбута. Кини ССРС народнай артиһа буолбут В. В. Местников 1938 сыллааххаа Николай Слепцов «Селькор Сэмэн» диэн пьесатын театр сценатыгар ситиһиллэхтик туруоран көрөөччүлэри үөрдүбүтэ. Пьеса үчүгэй уонна ситэ тачуллубатах өрүттэрин балачча киэҥник ырытан саҥаарнилэр суруллубуттара. Онтон тиэҕиэн Николай Туобулаахап «Савва», «Айталыыма» диэн пьесалары суруйар. Олору 1939—1940 сс. театральнай сезонҥа талааннаах артистар, режиссердар Г. П. Алексеев, К. Г. Гоголев утуу-субуу туруорбуттара.

Ньукулай Туобулаахап—дьоллоох кыһы. Кини Чурапчы оройуонуттан бинир бастакынан 1938 сыллааххаа Амма Аччыгыйын, Суорун Омоллоону, Күннүк Уурастыырабы, Эллэйи, Абаҕынныскайы, Сергей Васильевы кытта ССРС Суруйааччыларын союһугар чилиэннээн ылыллыбыта. Ол кэмнэ кини баара-суоҕа 26 саастаах этэ. Бу—улахан ситиһии. Айар-суруйар сатабылын салгыы сайыннараары М. Горькай аатынан литературнай институтка үөрэнэ сылдьыбыта. «Ити барыта кини айар үлэтигэр саҥа пьесалары суруйарыгар күүһү, тиэҕиэн биэрбитэ, билиитин-көрүүтүн кэҥэтиитэ»,—диэн поэт Иннокентий Артамонов «Кыым» хаһыакка суруйбута.

Драматург Николай Туобулаахап кэлин «Алмаастаах тайҕаҕа», «Чараҥга», «Өстөөх арааҕар», о. д. а. бөдөҥ пьесалары суруйталаабыта. Кини айымныылара түмүллэн «Патриоттар», «Алмаастаах тайҕаҕа», «Чараҥга» диэн тус-туспа кинигэлэриэн тахсыбыттара. Николай Дмитриевич дьоҕус нэмэйдээх пьесалары олус мындыр-дык, сатабыллаахтык суруйара драматург быһыытынан бинир уратыта буолар. Кини 17 саастааҕыттан олоҕун тиһэх күнүгэр диэри драматургия сайдарын туһугар тохтоло суох үлэлээбитэ. Өлүөн аҕай иннинэ доҕорунуун артист Иоким Избековтыын П. Ойуунускай «Нирбит Ньукуус» диэн айымныытыгар олоҕуран пьеса суруйбуттара.

Н. Д. Слепцов—Туобулаахап пьесаларын сүрүн тематыката оҕолорго, ыччаттарга аналлаах этэ. Кини пьесаларыгар оҕолор, ыччаттар булугас, сытыы өйдөөх, хорсун быһыылара олус бэргэнник көрдөрүллүбүттэрэ. Сэрии уотугар сылдьыбыт лейтенант Николай Слепцов айымныыларыгар Аҕа дойду сэрэнитин содулларын туһунан итэҕэтиилээхтик суруйбута. Н. Слепцов—Туобулаахап драматург быһыытынан саха литературатын историятыгар биэтэк кирбитэ.

Бу көрчүгү Николай Дмитриевич өр сыл ыаллыы олорбут доҕорун биллиилээх поэт Иннокентий Артамонов тылларыынан түмүктүүбүн: «Күүһүн быыстала суох балэмнэннигэ (репетицияҕа), кэнэтин хойуукка диэри оонньууга кытта-кытта театр түбүктээх үлэтин-хамнаһын үөһүгэр сылдьан саха литературатын историятыгар кирбит уонтан тахса драманы, пьесаны суруйбута. Николай Дмитриевич киһи быһыытынан олус сытыарсымнаҕас, эдэркэй майгылаах, кэрэ киһи этэ. Кини айбыт образтарын сырдык морсуннэрэ, эмиэ бэйэтин курдук, кэлэр да кэмнэргэ биһигинн үтүөҕэ-кэрэҕэ, үөрүүгэ ыытыра сылдьыахтара».

ХОҺООННЬУТ

Николай Туобулаахап араас сылларга суруйбут хоһоонноруун туспа кинигэ оҥорторор баҕа санаалаах. Ол иһин хоһоонноруун машинкаҕа охсон баламнаабытэ. Кэмэ каллаҕинэ, баҕар, сырдыгы көрүөхтэрэ.

Кини хоһоонноругар композитор Марк Жирков, мелодистар Христофор Максимов, Виктор Никоноров уо. д. а. ырыа суруйбуттара, Олортон дьоннэргэ ортотугар киэҥник биллэр, ылланар ырыаларынан «Диибин, доҕор», «Елка ырыата», «Доҕорбор», «Куоттарыы», «Ахтабын» буолаллар. Сэрии толоонугар сылдьан суруйбут хоһоонноро ордук нэйилиэхтэр. Төрөөбүт дойдутун, дьонун-сэргэтин, оҕо саһын сырдык кэмнэрин ахтара-саныыра хоһоонноругар көстөр.

«Ийэ ырыата» (1944 с.) диэн хоһоонугар ийэ сэриигэ барбыт уолун күүтэрин маннык дьүһүйэр:

Күүтэр, ахтар эрэйим
Күрэҥ аспын элбэтэр,
Кыырыктыйбыт чаҥчыгым
Кырдьыбыппын билларэр.

Оттон «Ахтабын» (1943 с.) диэн хоһоонугар:

Ахтабын кылыыһыт убайбын,
Артыыстыыр аламай бырааппын,
Күүлэйдиир булгуннах чочуруун,
«Нөмүкнэ» оскуолам томторун,
Саныыбын бурдуктаах аатырбыт
Солоохун дойдулаах Бахсыбын,
Ахтабын оҕолоох кэргэммин,
Аҥыныык соҕотох эдьиийбин,
Ахтарым күүһүттэн уоҕуран
Өстөөххө өһүрүүм улаатар,
Кыайыы кэниттэк тиийиэхпин,
Тыаһатан баҥаалтан иһиэхпит,—диэн суруйбут.

Николай Дмитриевич сырдык ыраалаах, мэлдьи кэрэҕэ, эйэҕэ талаһар, үтүөнү түстүүр этэ. Кини суруйан хаалларбыт хоһоонноро ис номохторун сүтэрэ иликтэр. Онон хаһан эрэ аҕаачыларга тахсыахтара диэн биэ эрэллээхпин.

ТҮМҮК ТЫЛ

Киһи эрэ барыта иллэҥ кэмин сатаан туһанар буолбатах. Николай Дмитриевич түбүктээх үлэтин быыһыгар саахыматтыыр идэлээҕэ. Кини дьаныһан туран иэхсибит киһитинэн доҕоро Уустаах Избеков буолар. Иккиэн соллоннооох саахыматчыттар. Иоким Дмитриевичтин соҕуруу институтка бинркэ үөрэммиттэрэ, театрга бинргэ үлэлээбиттэрэ, иккиэн суруйар идэлээхтэр. Республика бинр биллиилээх саахыматчыта Чурапчыттан төрүттээх Ф. П. Ефимов 1966 сыллааххаа «Хотуту сулус» суруналга драматург Н. Слепцов—Туобулаахап үчүгэйдик саахыматтыыра диэн бэлиэтээн турар.

Николай атастарын кытта хаадьылаһарын, үөрэрин-көтөрүн сөбүлүүрэ. Ол сылдьан, ардыгар, хотторуулаах да хаалара. Бинрдэ гастроллуу сылдьан маҕаһыынга киллэн ыла барбыт. Онтон саҥата-иҥэтэ суох киирэн кэлбит уонна аһыы олорон күлэ-үөрэ кэпсээбит: «Маҕаһыынтан тахсан иһэммин кириллиэстэн халтарыйан дэлби түһэн, быһыыта, 15 мүнүүтэ кэриҥэ дойон сыттым». Ону истэн олорон атаһа Яков Кычкин: «Хата, эн чаһыгын көрө сыппыт эбиккин дии»,—диэн аһыы олорор артистары нарийиэхтэрэгэр диэри нуллэртэбит.

Николай Дмитриевич 1936 сыллаахтан саҕалаан хара өлүөр диэри күннүк (дневник) суруйар идэлээх эбит. Ол күннүктэрэ билигин кини архивыгар сыталлар, Олортон кылгастык билиһиннэрдэххэ маннык: «1936 сыл, бас ыйын 5 күнэ. Квалификационнай комиссия уураахпыт Саха драмтеатрын артиһа диэн буоллум. Ити биһиэхэ барыбытыгар олохха путевканан буолбута. Баннекка биһигинн институт Кыһыл Знамятынан наҕараадалаатылар».

Кини ити олохха чахчы буолбут түгэнин суруйар. Саха маҥнайгы студиятын студеннара олус ситиһиллэхтик үөрэммиттэрэ, Оччолорго институт директорынан Дмитрий Фурманов кэргэнэ Анна Никитична үлэлиирэ. Институт Кыһыл Знамятын биһигинн артистарбытыгар кини туттарбыта. Ол знамя Саха театрын музейыгар баар.

«1936 сыл, от ыйын 24 күнэ. Көрсүһүү биэчэриигэр сырыттым. Көрсүһүүгэ Ойуунускай, Романов, Саввин, Борисов уо. д. а. сырыттылар».

П. А. Ойуунускай нурдук саха артистарын кытта мэлдьи биргэ үлэлээбит, киниларгэ анаан суруйбут, бүөбэйдэспит үтүөкэннээх иэйи суоҕа буолуо, Платон Алексеевич ол кэнэ эдэр артистар айымныыларын үлэлиилэриигэр алгаан тыл эппит. Онон Николай Дмитриевич улуу киһи алгыытыгар уйдаран, сырдык дьылҕа сылдьаайбыт киһитинэн буолар. Бу орто дойдуга төһө даҕаны үйэ аҥарын кэриҥэ кэмнэ олорон аастар, түбүктээхтик, дьүккүөрдээхтик үлэлээн-хамнаан, төрөөбүт сахатын литературатыгар уонна искусствотыгар байэтин сэмэй кылаатын киллэрсибит дьоллоох. Кини үтүө ата саха тылларын баарын тухары аатына туруоҕа.

Иван КАНДИНСКАЙ.

Артист, драматург Н. Д. Слепцов—Туобулаахап төрөөбүтэ 80 сыла туолуутугар

Сырдык ыралаах киһи этэ

Ытыктыыр уонна чахчы чугастык биллэр киһим туһунан кэлим ыстатыйаны олох сатаан суруйбаппын. Онон Ньукулай Туобулаахап олоҕун, айар үлэтин туһунан кэрчиктэриэн суруйарга саанным.

„СҮРҮН СОРУКПУТ — ОТУ БУЛУУ“

Биһиги корреспондеммыт Семен Попов «Мыҥдаҕаайы» коллективнай предприятие директорын солбуйаччы В. В. Игнатьевтыын кэпсэттэ.

Ыйытыы: Василий Васильевич, «Мыҥдаҕаайы» совхоз иккис отделениета тус-туһунан хаһаайыстыбаларга арахсыбыттарын, хаһаайыннааһын саҥа суолтар үөскэммиттэрин билэбит. Хаһаайыстыба маннык кэрчиҥнэн тутуллан ордордугут?

Эпиизэт: биһиги коллективнай хаһаайыстыбаҕа сайдыы иэстэлин ордоробут. Онуоха биһи тиэрэҥ баай опыта республика совхозтарыгар баар. Үс бириигэдэлээх «Мыҥдаҕаайы» коллективнай предприятие тэриллибит. Бэлиитээн эттэхха, Болутур уоннА Соловьев нэһилиэктэрэ былыр-былыргыттан туспа сирдээх-уоттаах, сайдан кэлбит историялаах буолан, кирсин-ийдаан тахсыбыта Саҥалыы тэриллиэн нэһилиэктэрбит дьоно-сэргэтэ кытыннА. Итиэ биһиэхэ, тэрийэр дьоҥҥо, улахан чаҥчэтиннэк буолар.

Ыйытыы: коллективнай предприятие итиэ бириигэдэлэрэ туох торуукка олоҕуран тэриллибиэлэр?

Эпиизэт: республика атын ороҕуоннарын опыттара улаханнык туһалаах. Бу үс бириигэдэни сүөһүлэрин, техникаларын барыы көрүүгүн тэҥинэн үлэлэрин, сири эмиэ тэҥ кэмэҥнэнэн быһан туран тэрийдибит. Онуоха коллективтар собуоластилэр. Саҥаны киллэриибит диэн коллективнай предприятие барыы бириигэдэлэрэ маннык иннЬэ туох баар үлэлэрин бэйэлэрэ тэриналлэриигэр, хонтуруоллуулларыгар, иэскиллэхтик былааннаһыылларыгар тирэҕи уоннА көмүү биэрии буолар диэн саныыбын.

Ыйытыы: болугурдар урукку сылларга үрдүк үүнүү звеноларын сиидэстибир звенолары ороҕуоннА бастаҥнан тэриммиттэр ахсааннарыгар киирсиллэрэ. Онтук биһиэхэ үлэ ньымаларыттан билигин ханныктар хаалдылар?

Эпиизэт: от сизмэтин хомуйууну, сиилэһи өлгөөнүк хаһаанньаны «Мыҥдаҕаайы» совхоз эрдэхитинэ балай да үчүгэйдик баһылаабыппыт. Ол биһиэхэ идэтийбит, билиҥнэ ирдэбилгэ олус чугас турар ньымалары биэрбитэ. Биһиги билигин даҕаны олортон аккаастаммаппыт. Бурдук үүнэрэр уоннА сиилэһи соҕотуопкалаһыыннан дьарыктанар звенолары саҥаны тэрийдибит.

Ыйытыы: прогрессивнай ньымалар туһаныллаллара иккиэ буоллаҕа дии. Звенолары кимнээх салайаллар?

Эпиизэт: бурдук звенотун үлэҕэ опыттаах Тимофей Николаевич Савин салайар. Бурдук ыһыыта биһиги нэһилиэкпит сиригэр-уотугар урукку ортугэр олохтоммотоҕо. Быйылгыттан ыла саралаан баһыына өгостобут. 170 гектардаах баһыыттаҕа эбиэс, дьэһимиэн, сэлиэһинэй ыһыллан тураллар. Бурдук үүнүө. Бу күннэргэ Быардаабыт баһыыпатыттан бурдук хомуурун саҕалыахтара. Сиилэстир культураны үүнэрийиэн Станислав Николаевич Камнеев дьарыктанар. Кини звенотугар 1500 тонна сиилэһи соҕотуопкалыыр былаан тиэрдиллибитэ. Онуу бу күннэргэ толордо. Звено дьоно салгыы сүөһү кыстыыр хотоноорун ороҕуоннА мүөнизэһин үлэтигэр туруоруллуохтарах.

Ыйытыы: предприятие быйылгы кыстыгы төһө отунан туоруой?

Эпиизэт: бириигэдэлэр бирдии механизированнай звеноҥу оттоһуллуга туруорбуттара. Быйыл хотолорбутугар уу тахсыбакка үүнүү быстар мөлтөх. Калиҥин ардах улаханнык туһаабата. Бүгүгүгү сводканан, звеноларбыт кэлиигэ туппутунан 900-тэн тахса тонна оттоохтор. Бириигэдэлэр бирдии звеноҥу. Амма ыччат үрдэхтэргэ таһаардылар. Олор кэлиэхтэрэ Чабын Ибигэ, Намы үрдэр оттуулар. Сүрүн звеноларбыт ходуһалары оттоон бүтэрэн эрэллэр. Барылаан аҕаҥнан, 1100 тонна оттоноорбут буолуо.

Ыйытыы: үс бириигэдэ сүөһүлэрин ханнык хотоноро кыстаталлар? Бириигэдэлэр аат-суол ыдыннылар дуо? Кэнэтэ соҕус кэпсээ эрэ.

Эпиизэт: бириигэдэлэри сыһыарыллыбыт хотоноруран уоннА сайылыктарыгар сирдэтэн сүрахтээтибит. Кыстын Күгда бириигэдэтин бастакы күөмэрдэҕиэн. Булгуньах Сайылык аатын ылыммыт бириигэдэни иккис күөмэрдээҕиэн, үһүс күөмэрдээҕиэн Сапааас От бириигэдэтин аатыгыбыт. Бириигэдэлэри Николай Афанасьевич Федоров, Михаил Михайлович Дьячковскай II, Егор Афанасьевич Ядрихинскай салайаллар.

Ыйытыы: быйылгы кыстыгы тэрийиигэ туох дьаһалдары ылан эрэйитий?

Эпиизэт: звеноларгаттоон бүттэллэр эрэ баар хотоноорбутугар эбии 100-түү төөн сүөһү турар икки хотокун тутуохтара. Хотоноор механизацияларын, ноҕуому таһаарар ТСН диэнэтин Чурапчыттан дуотабардаах тэриллибит дьоно кэлэн таҥнахтара. Онуу тэҥэ Емельян Павлович Дьячковскай салайар тутуутун бириигэдэтэ арыы сыаҕын саҥа дьэтин бүтэрэн эрор. Сотору кэмнэн гараж котельнайын сиитэригэ үлэлиэхтэрэ. Күүҥүнү-кыһыны үдэлэри толуйар уматын техникаҕа син баар диэхха сөп.

Саҥаны киллэриибит диэн маннык. Болдомтону оҕуруот айын ыһыытын салгыы кэҥэтиигэ уурабыт. Быйыл хортуоппуй ыстыбыт. Овощехранилищены бу звено дьоно Александр Слепцовтаах бэйэлэрэ туталлар. Хаппыыста үүнүүтэ быйыл куһаҕана суох. Оҕуруоттуттары Аграфена Дмитриевна Павлова салайар.

Сүрүн кыһаҕабытынан маннан иннЬэ оту булуулуу буолар. Бу күннэргэ нэһилиэкпит дьоҥуттан комбикормга, убаһаҕа, ситон да атын кэпсэтиилэргэ отторун атыылыыр уоннА нэһилиэк территориятыгар оттоммут оту тэскэ таһаарары тохтотор туһунан кэпсэтиини ыытан эрэбит. Ороҕуоммут тас өртүнээҕи хаһаайыстыбалартан оту, Нерюнгриттан комбикорму эбии булар туһунан кэпсэтиилэри ыытыахпыт. Итиэ дьаһаллар туоллахтарына «Мыҥдаҕаайы» коллективнай хаһаайыстыба быйылгы кыстыгы сии додо курдук туоруон сөп этэ диэн суоттанабыт.

Ленинградскай уобалас, Эстония республикатын кыраныыссата «чопчута» суох буолан Россия үгүс молуйуон солкуобайын сүтэрдэ. Нарва орусхэ тыынан, тыа ыллыктарынан, поселтарынан, автомобилларынан күн ахсын баһаам элбэх уматынноҕунуох матырыйаллара, өгүөох металлар, сыаналаах сырье, промышленнай таҕаардар, ас-үөл кыраныысса өнгүө хоро таһылыннылар. «Атыыһыттар» ыгнаһыннарын милиция уоннА Ивангородка баар соҕотох таможеннай пост тохтотор кыахтара суоҕа. Дьыала ытыалаһыыларга кытта тиийтэлиирэ.

Билигин кыраныысса чопчуланар, Заполярьеҕа уоннА Молдоваҕа сулуустаалаабыт опыттаах командирдартан уоннА саллаатартан пограничнай подразделеннелар тэриллэлэр, олохтоох нэһилиэнньэни кытта сибээс олохтонор.

Синюокка: (хаҥастан уҥа диэки) погранотряд инспектора В. В. Зацепин, Ивангородтааҕы застава начальника В. В. Черный, Эстония Нарва куоратын мэрэ В. А. Чуйкин уонсай проблемалары дьүүллэһэллэр.

М. Блохин фотота. (РИТА—ССТА).

УРУККУНУ УМСА УУРДУБУТ

Дойду экономическай таҥнары барыыга киирбитин, ас-таҥас наҥчитийбитин, сыана туохха барытыгар үрдүү турарын сорох сиэ- ойдообут өртүбут кэлтэйдин үрдүкү салаатаҕа түһэрэ сатыыбыт. Онуоха бары буруйдаахпыт диэн саныыбын. Ханнысын дьон олох үлэлээбэт буоллулар, ким кими даҕаны дьаһайбат, ким даҕаны тугу да модьуйсубаккын, бары талбыт сылдьарга дьулуһабыт, ким үлэлэбэтэ көнүл курдук. Итиэ барыта үлэ оторон таһаарыытыгар охсоро чахчы, ол кэнэ хантан дэлэй-былас барыахпытый, уйгуну-быйаҥы дэлэтиэхпитий. Салаата даҕаны хантан бэлэми ылан ардан кутан биэриэҕэй. Кинилэр даҕаны үөскээбит балаһыанньаттан тахсар суолу көрдүүллэрэ буолуо диэн саныыбын.

Билигин салайаччылар демократиэны киллэриэн дьону ыаһаа көмүл ыыпыттарыгар, көрдөбүлү туруорбат буолбуттарыгар, хонтуруолу олохтообботторугар буруйдаахтар. Итиэн туһунан олус ный, зал-дзэл бардыбыт. Киэтэн даҕаны туох даҕаны ирдэммэт. Барыта көнүл курдук буолла. Мин санаабар, ороҕуон, нэһилиэктэр дьаһалталара инвестэҕэ толору бырааптаах салайаччылларынан буолуохтаахтар. Кинилэр хас бирдии киһиттэн кордобуну күүһүрдүөхтээхтэр, хонтуруолу олохтуохтаахтар. Онно сөбүлэспэттэр баралларын хоту, талбыттарынан бардыбар, кордөө-аатталаа барымыахха. Итиэ үөһэттэн дьаһайар, хамаандалыыр системаҕа тоҥүү буолбатах, төттөрүтүн, билигин салаатаҕа быстааны, ыаҕа биэрии буолар. Ол буолуо этэ дьиҥнээх демократия диэн. Оттон биһиги олох сымыйа демократиянан салайтарабыт диэхпин баҕарабын.

Оттон норуоттар дөҕөрдөһүүлэрэ сатарыйбыттар, Союз үрдэлибитигэр, мин санаабар, Горбачев буруйдаах. Ол эрээри салаччылы өлбүтүн эбэтэр уурайбытын кэнэ, буолар буолбутун, оноһуллубутун кэнэтэн, кэлтэйдин кэнэйдэҥнин, буруйдааһын куоластааһын урукку туттан бара. Ол тугу даҕаны туһаабата, комолеспэтэ чуолкай.

И. НИКОНОВ,
сэриилэр, үлэ ветерана.

✦ Эҥигини хайдах хааччыйалларый? ✦

ҮТҮӨ САНАА — БУ ЭМП!

Киһиэхэ доруобуйатыттан ордук күүдү туох баар буолуой. Ол да иҥин билигин дьон онтон-мантан эмчиттэр кэлбит сурахтарын ыйыттылар да, онно тийиэ охсорго тиэтэйэллэр. Онуоха кыһаҕалаах, биллэн турар, бириэмэтин да, харчытын да харыстаабат. Хайдах эмэ ньаан итиэ ыарыыбын, бу ыарыыбын чаҥчэттэрбин дии саная, эмтэтэн, боруобалаан иһэргэ дьулуһар. Оттон туһаммыт, бука, албах буолуо. Төттөрүтүн, бөргөөн да хаалаачча баар быһыылаах. Хайыантый, хас бирдии киһи организма тус-туспа, эмиэ-тому ыдыныыта эмиэ онтук буоллаҕа.

Бэйэм доруобуйам турута куһаҕана суох курдук эрээри (улаханнык этиллибат), истарим мөлтөөбүтэ төрдүс сылыгар барда. Хараҕым, эмиэ урукку-туттан мөлтөх. Сылга бирдэ-иккита эмтэнии курсун булгуччу бардахпына сатанар. Тугун да быһа-хайа тутан ыалдьыбатаҕым иҥин, тулалыыр эйгэҕин, дьоҥнун-сэргэҕин ыытта бодоруһарын, кэпсэтэрин-иистэрэн уустутуурарыттан олус эрэйдэнэр эбиккин. Ыалдьарыгыттаҕар араас психологическай моһоллор үөскүүлэриттэн туулуллаҕын. Киһи-киһи характера тус-туспа: сорох истибэт дьон тугу эмэ өйдөөбөтөхтөрүнэ да узахаҥна уурбанка аһаран иһэрэ үөрэнэхтэрэ, сорохтор, төттөрүтүн, дьону кытта кэпсэппэт-иисэппэт буолан бэйэлэригэр бүгэн хаалыахтара. Ону билбэт, оннукка түбэспэтэх дьон эйгин араастаан сыаналыахтарын сөп. Итинник кыһаҕалаах дьону табатык өйдүөхтэрэ, бастатан туран, врачтар, норуот эмчиттэрэ, психологтар.

Бир оннук специалиһыттан оройуоннаҕы киин балыыһа врачын Александра Иустиновна Хоютановаҥы аҕабын. Ким тугунан ыалдьарыгын диэбиккэ дылы, бэйэм ыарыыбынан киниэхэ үгүстүк сылдьабын, эмтэнэбин. Кини туругун ойдөөн, улаатыта сылдьан эмп-томнаан эмтэнии курсун ыытара, ыарыһах саная-тын нөтөҕөрү сатыыра астынарар. «Саҥаны, тыаһы-уоһу чугастан да буоллар истэрин тухары эмтэниэхтээххин, кини ортаниэма араас, дьон үөскүтэр туһаллар»,—диэччи врачбыт. «Кырдьаҕас киһи эмтэммэт, туһата суох, бу курдук сылдьарыгыттар тийиэҕит» диэччилэр баар буолааччылар эҥ, хомойуох иҥин, врачтар өртолорутар. Дьиҥэр, ыарыһах күүстээх санаата, эмчиттэр өртүлэриттэн киниэхэ истиг сыһыан, сүбэ-ама дьону алдьархайтан өрүһүйбүт түбэлттэтэ, аҕар буоллахха, албах эбэт. Ону врачтар ханнык да түбэлтэҕэ умнубаттара буоллар...

Клара Алексеевна Окошешникова—иккис эмчитим. Матрена Куличкина диэн норуот эмчитэ кэлбитигэр миигэн ыытыран көрдөрбүтэ, онно сөбүлэспэтэ ыл диэн иккиэн сүбэлэсбиттэрэ. Уон күнүэх сеансы Клара Алексеевна нс сүрэҕиттэн кыһаанмүһэнэн оторбута. Архана ыарыыны хайдах ыраас ылан кэбиһиэй, ол эрээри төбөм, хараҕым, кулгаҕым нервэлэрэ уһуктубукка, тымырдарым быдан кэҥэбиккэ дылы буолбуттара. Хайдах эрэ сэргэхсийэ, чаҥчин түспүтүм.

Таарыччы эттаххэ, хараҕы, кулгааҕы сорох врачтар соччо аахайан эмтаэччилэрэ суох. Онуоха сөптөөх эмп да мэлдьи баар буолан испэт. Кыра эрдэҕиэ „кулгааҕа анньыбыт оҕону эмтээн баран, кэнники кэтэн көрбөккө арханаҕа кубулутар түбэлтэлэрэ аҕыйаҕа суоҕун онно түбэспит элбэх төрөппүт билэр дии саныыбын. Төрөппүттэр оҕону дьаныһан туран эмтэтиэхтэрин наада эбит. Бу ыарыыны төбөнөн эрдэ саба баттыыгын да, соччоҥ туһата улахан.

Клара Алексеевна сүүстэн быдан тахса киһи араас ыарыытын эмтээбит. Ол тухары хайдах үтүөрбүккүтүн суруйан биэриҥ диэн кимтэн да көрдөспөтөх. Оннук сэмэй киһи. Эмтэнэн абыраммыт дьон бэйэлэрэ тэтэрээт олохтоон, онно суруйан балэхтэбиттэрин эрэ ылдьа сылдьар. «Бастатан туран, доҕотторбун, ыалларбын, аймахтарбын эмтээн, кинилэргэ туох эмэ чаҥчэтиннин оторуом этэ», —диэччи. Дьоҕурдара күүһүрэр кэмэ маннык эйгэҕэттэн ойдарбыт эмчиттэргэ араас буоларын литератураттан аҕаан билэбит. Оннук кэмигэр иҥин билэр дьоҥуттар дьаһаллэриттэр да тийиэн эмтиир эбэтэр ыытыран ылан ыарыһахха сүбэ-ама биэрэр эбит. Калин эмтэх оттору үөрэтиннэн, хомуйуунан дьарыктанан эрэрин олус саҥааран иһиттим.

Ыраахтан кэлбит ыалдьыт эмчитиҥ сааланы толору дьону ыытыран олорон уонсай сеансы биэрэринээҕэр-бэйэт билэр чугас баар үчүгэйдик саныыр эмчиттэргэр көрдөрүҥ, сүбэлэтэриҥ ордук буолара дуу диэх саная үөскүүр. Итиэ, билэн турар, мин тус бэйэм санаам.

Бу иккиэ эмчиттэрим, амарах саваалаах, чэпчэки дуоһаалаах дьон буолан, үгүс ыарыһахха үтүөлэлэриигэр эрэл кыымын саҕаллар. Кини дьикти эҥ—ханнык да эмтээбэр ону ылынарга, оттон чаҥчэбиккэ дылы буолар.

Е. СЛЕПЦОВА.

Мараланай бөх.

Эҕэрдэлиибит!

Күнду нэргэмиин, аҕабытын, эҥэбитин ДОРОФЕЕВ Афанасий Дмитриевичы 60 саастыын туолбут үөрүүлээх күнүнэн уонна автомашина рулуутар олорбута 36 сыла туолбутунан итиитик, истиҥник эҕэрдэлиибит. Баҕарабыт чэпчэ-чэбдик доруобуйаны, кырдьары, ыалдьары билиммэт дьоллоох олоҕу.

Кэргэнэ, оҕолоруо, күүгүүтүн, киниитэриэ, сиэннэриэ.

x x x

Күндүтүн саныыр дьүөгэбитин, күн-күбэй ийэни, сиэнэр ийэрэх эбэҕэр, Чурапчы сэлиэньэтин 1992 с. супер-эбэтин, — сибээс туйгунун ДЬЯЧКОВСКАЯ Варвара Прокопьевнаны 60 саастыын ас сүрэхтэн эҕэрдэлиибит. Пенсиҥҥа тахеан да барааҥын олоҕу кытта тэҥнэ хардыылаабыт, ким-ким хайаанныгыттан бо-бөрөгөтүүгэ, уус-уран оскодетельноска актиилэйдик кыттыбыт эдэр саастыын эрдэ-тохтоо билиэн да үөрүүлээх үөрдүөҥ, оҕуоҕар тэҥастарын сөргүтүүгэ утумнахтык ҕакыһыргиэн кыах тутабыт. Эйиэхэ уонна дьиэ-кэргэттэргэр кытаанах доруобуйаны, дьоҕу-соргуну, үөлэргэ уураабат кэрэниүтүөнү баҕарабыт.

Бэйбэрикээниэр.

САХА дьоно быыр-тыттан дуобаты бөйдэрин төрүт оонньуулаарыгар аҕаллар. Кылгас сайыннаах, тыйыс тымныылаах дойду дьоно бу-лугас өбү өртөн ыла өрө тутаро. Мындыр уус ки-ҥин саҕаларыгар сиҥэрэйдик кыйан онорбут дуобатык фигураларын кинигэ хаалаан ыыбына сылдьан дуобатчыт ыалга күнду ыалдьыт буолара. Ол курдук идэтин тэнитэро.

50-с сылларгa оскуолаҕа учууталлар, перемена ахсын уруоктарын үмнуохтарыгар диэри, кохтеохтун күрэхтэһиллэрэ үөрэхээччиларигэр эмиэ бэриллэрэ. Онтон саҕалаан республика таҥымытар кытта оонньуур дьон үөскэппиттэрэ. Кырдьыга даҕаны, Дарий Кладкина, Семен Жирков, Иван Пинигин, Ольга Чепалова, Иван Новгородов аттарыгар киэн туттуохтуун тоҕо сатамматый? Бу дьон үүммүт, үрдэбит сирдэриттэн кинилэр түйахтарын хатарэр оҕолор тоҕо үөгүө суохтахтарый?

Билигин тарбахха баттаабыт «дуобат диэн бо-раан эмиэ ыытаабыт кинии», биллэн турар, Хатылы дьиэтигэр эмиэ Иван Николаевы аҕаабан. Кини тиийэрбик кытта: «Миэхэ кэлбит буоллахтына киир», — диэн баран, туох да, тотоло суох кэпсээнин тоҕо тардан кэбистэ. Суох бойдтан эрэ туһуран буолбатах, доҕотторун ситиһиилэрин, дуобат иннинэ сайдыытын туһуран саҥаларын...

● Эн чулуу спортсменнарыҥ, Чурапчы ●

ДУОБАТ ХОНУУТУН ХОННОХТООБО

— Иван Новгородов, дьэ, оонньуур уол. Россия оҕолоругар иккитэ бастаабыта, Союзка хамаандаҕа күрэхтэһиитэ эмиэ кыайан турардаах, бирдиилээх дуоскаҕа 3-с буолбута, чуолкай. Сүүс хараҕаах дуобатка республика чемпиона. Көр эрэ, Ваалбыт оннооҕор аан дойдуттааҕы кылаастаах маастары Игорь Никифоровы кыайан турардаах эҥ. — дэтэллиир, — Эр дьоммут билигин даҕаны күүскэ оонньууллар, оттон кыргыттарбыт барахсаттар «саккай» бараллар, — диэн саргах кэпсээнин ортотуур. Кини этэрдинэн, кыргыттарбыт атын сиргэргэ ыыталлан хаалаллар, дуобакка балаҥнаҥнабат молтообут.

Миша Николаев уон икки саҥыттан РСФСР норуот үөрэҕэ-иитиитин туйгуна Г. Н. Аммосов тэрийбит күрүҺуокар дуобаттыырын саҕалаабыта. Айылҕаттан талаанныах уол сотору кэмнэн республика үөрэхээччиларын күрэхтэһиитигэр кыайыыны ситиспит. 1971 сылаахха Гаврил Николаевич үөрэхээччилэрэ республика сүүмэрдэммит хамаандатыгар киирэн Россия түҥнэтигэр тахсыбыттара. Хатылы онус кылааһын үөрэнээччита Миша Николаев Россия чемпионун үрдүк аатын аан маҥнайгынан сүүкүтэ. Итэ кэмтэн ыла сүүрбэ биир сыл устата дуобатчыт Михаил Николаев үтүмэн үгүс күрэхтэһиилэргэ төрөөбүт ороҕуонун аатын ситиһиилээхтик көмүскэтэ. Билигин, мин аҕыйыбынан, республика үрдүнэн дуобакка СССР спордун 24 маастара баар. Кинилэр үгүстэрин кытта тэҥнэ оонньуур нүүстээх дуобатчыт суду талаанныгар тус бэйэм сүгүрүйэбин.

1987 сыл саҥыгар Покровскайга буолбут «Уроҕай» общество күрэхтэһиитигэр биһиги уолбут бастаны дуоскаҕа бастаабыта. Эмиэ бу сыл сэтинньи 11—18 күннэригэр Якутскайга саҥа тэриллибит профсоюзтар физкультурнай-спортивнай обществоларын бастакы чемпионатыгар Хатылы дуобатчыта үчүгэй оонньууну көрдөрбүтэ. Бу улахан түҥнэтиҥэ 12 ороҕуонтан республика 60 бастыҥ оонньоччута, ол иҥигэр 8 ССР спордун маастара, 26 маастарга кандидаттар түмсүбүттэрэ. Күрэхтэһиҥ кульминациятыгар Намтан дуобакка СССР спордун маастара Александр Азаров уонна Чурапчыттан спорт маастарыгар кандидат Михаил Николаев сиҥэй көрсүһүүлэрэ этэ. Кореоччу эрэ барыта маастар Азаров кыайарыгар эркин курдук эрэнэрэ. Ол оруннаах этэ. Россия биир күүстээх оонньоччута, Петербург куорат, ССРС Сэбиэлэриилээх Күүстэрин чемпионнара күөгэйэр күүгэр сылдьар Александр Азаров. Саха сиригэр тэҥнээҕэ суоҕа.

Арай бу балаҥнаннаны саха өйүн хоһооно таба сыанадыыр курдуга. «Ыстаабыккын эрэнньа, ыйыстыбыккын эрэн» диэн бэргэн этиитэ. Бу улахан түҥнэтэ кыайыылааҕынан чулуу дуобатчыт Михаил Николаев буолбута. Спортсмен кинээхэ ааҕан аатаах, суон сурахтаах кинини утары тахсар сүрдээх ыарахан буолааччы, онуоло кэтэр, буолаары буолан финалҕа, — кинн лайы кыаллыбат ситиһии. Бэйэ күүһүгэр эрэнии, төрөөбүт ороҕуонун аатын үрдүктүк тутуу, бэйэ бодоҥу гардыыран күрэхтэһии Михаил Николаев биир сүрүн хаачыстыбата. Кини туҥуная ороҕуоннаҕы дуобат федерациятын председателэ Петр Николаевич Калачев дуобат теориятын баҕылаабыт, хас да сыллаҕы оонньоммут партиятын өйүгэр кытаанахтык хатыыр кинээн билиэр.

Республикатаары «Уроҕай» ДСО үс тоҕуллаах, ороҕуонмут уон иккэн тоҕуллаах чемпионы Михаил Николаев оонньуур маастарыгын ыытыбата. Урдүүрүгэр быйаччы кэмэлиэнгэ кинээн Иван Пинигин аатыыр. Кини — дуобакка СССР спордун маастара, Таатта ороҕуовугар тиийэн спорт бу коруҥэ сайдарыгар улахан кылааты киллэрбит киһи. Хас да сылларгыт спортивнай форманы тутуу хаҥас аҕаллаах утумнаах дьарыктар эрдэҕэр. Бийиэх кинибит республика түҥнэтэриттэр хас да тоҕуоҕ бириистээх мэстиэлэргэ тиксибит да кинини спортсмен быыһыгынан тутуурун уонна кытаанах сааматын толору көрдөрөр диэн саныыбын. Кини сааматын түҥдүтүн саныыр күрэхтэһиитинэн 1992 сылдаахха ыытыллыбыт учуутала, Саха Республикатын үтүөлээх тренера С. И. Жирков аатынан республика аҕаҕас турнирыгар бастаабытын ааҕар.

Сотору-сотоҕо Хатылы кэбиэнэгэр Михаил Николаев бирдиигэр бөртөхэй күрэхтэһии буолан хаста. Итиннэ кэргэнэ Анна Николаевна бэйэтин дуоскатыгар кыайыыны ситиспитэ дуобат Николаевтар дьиэ кэргэттэриттэр таҥалыынан туһаныллыы өссө тоҕуоҕ дэмнэстыыр.

Маннык дьоннооҕутун биһиги көҕүлээн, спонсор буолан спорт бу коруҥэ ороҕуоннаҕа тэнийэрин мактаныыбыт буоллар, сүүйтэриҥэ ким да хаалыа суоҕа этэ.

Д. ЭВЕРСТОВ.

Киинэ сулустара

Кинн 45-с аан дойдутааҕы кинофестиваль үрдүкү наҕараадатын — «Кыһыл комуе пальма лабаатын» — Дания режиссера Билле Аугуст «Благие намерения» диэн фильмэ ылла.

Дьахтар саамай бастыҥ оруолун кинн бириис итти фильм кылаабынай оруолун толорбут Памелла Аугустка туттарылынна.

Синнокка: кинофестиваль дьоллоох кыайыылаахтара Билле уонна Памелла Аугустар.

АФП—РИТА—ССТА фотота.

● *Үөрэҕэ кэлиҥ!* ●

АЛЬТЕРНАТИВНАЙ САҤА ОСКУОЛА

Администрация баҥылыгын дьаһалынан б. дь. баҕаран ыйын 15 күнүттэн үөрэтии саҥа систематын олохтоохун бэрэдэгинэн ороҕуоннаҕа аан бастакы ЫЧЧАТЫ ҮӨРЭТИИ КИИНЭ (альтернативнай төрүккэ олоҕурбут орто үөрэх оскуолата) үөскээтэ.

Үөрэтии киинэ быйылгы үөрэх дыҥыгар VIII, IX, X уонна XI кылаастарга төрөппүттэр уонна оҕолор баҕаларыгар олоҕуран Чурапчы орто оскуолатын үөрэнээччиларын хомуйар. Кини оҕо орто үөрэҕи бириэмэтигэр да, хаачыстыбатыгар да сүүйтэриитэ суох бүтэрэрин мэктиэлиир.

Кини үөскэтин национальнай оскуола концепциятыгар сөп түбэһиннэрэн тэриллэр. Үөрэнээччи толору орто үөрэҕи тэҥэ ороҕуон киинин тэриллэлэрин кытары аналлаах дуогабар быһыытынан биир сөбүлүүр идэтин ылыаҕа уонна идэ ылбыт тэриллэтигэр үөскэлиир мэстэнан хаачыстыбатыгар